

Edin Radušić
Bahrudin Beširević

Jabuka razdora

Agrarno pitanje u političkom i društvenom životu u
Bosni i Hercegovini za vrijeme vladavine Austro-
Ugarske

Ključna pitanja

- Je li "agrarno pitanje" bilo političko ili ekonomsko pitanje?
- Je li "agrarno pitanje" doprinijelo podjelama u bosanskom društvu i migraciji stanovništva iz zemlje?

Tema

Tema se bavi agrarnim pitanjem u BiH, Srbiji, Kosovu, Makedoniji i Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslaviji). Pokriva period od kraja 19. stoljeća do 20-tih godina 20. stoljeća. Važnost ove teme dolazi od toga što je agrarno pitanje bilo jedno od najvažnijih pitanja u procesu promjene otomanske (muslimanske) vlasti od strane Austrijanaca i Srba u hrišćansku vlast. Na kraju otomanske vladavine većina zemljoposjednika su bili slavenski muslimani, a većina seljaka su bili slavenski hrišćani. Promjena vlasništva nad zemljom s muslimanskih posjednika na hrišćanske seljake bila je jedna od glavnih tačaka srpskog nacionalnog pokreta tokom stvaranja srpske nacionalne države u 19. stoljeću i stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (Jugoslavije). Svaka promjena vlasništva nad zemljom shvatana je od strane muslimana kao direktni napad na zajednicu slavenskih muslimana, ili čak na njihovu religiju. Na kraju, agrarno pitanje bilo je neka vrsta paradigme odnosa između muslimana i pravoslavnih hrišćana na Balkanu i između muslimanske i hrišćanske države. U danjašnje vrijeme, oduzimanje zemlje od slavenskih muslimana i njeno davanje hrišćanima vidi se kao čin pravde (od strane Srba) ili kao čin nepravde (od strane Bošnjaka muslimana).

Ciljevi

Radionica ima za cilj pružiti učenicima informacije o agrarnom pitanju u BiH i utjecaju ovog problema na živote ljudi.

Ishodi

- Učenici će naučiti o značaju i suštini agrarnog pitanja u BiH.
- Učenici će usporediti stavove različitih nacionalnih grupa u odnosu na predložena rješenja agrarnog pitanja.
- Učenici će analizirati povezanost agrarnog i nacionalnog pitanja.

Smetnica nastavnika

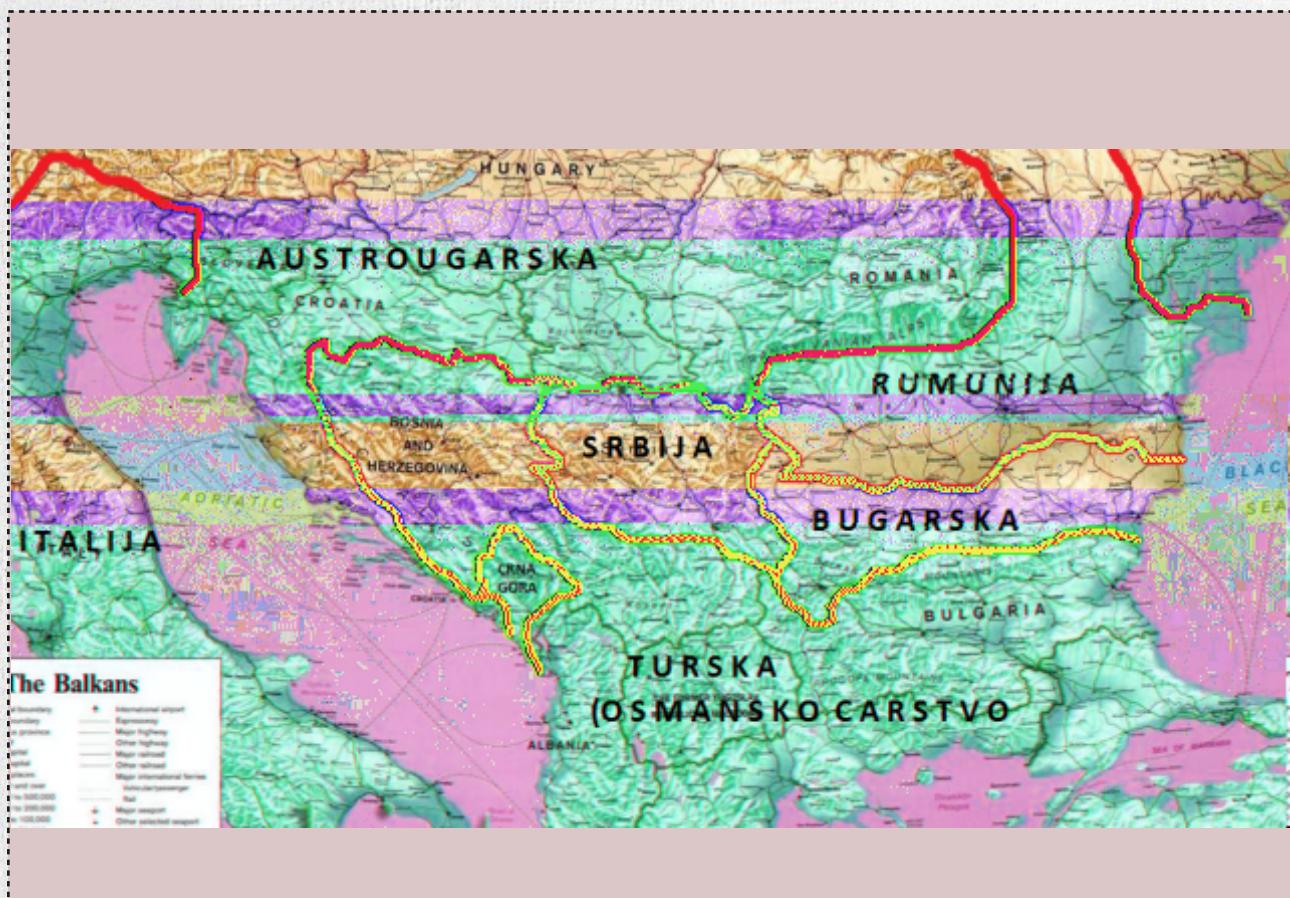
Nastavnik daje uputstva studentima i dijeli ih u četiri jednake grupe. Svaka grupa dobija mapu, kartu i dokumente koji su vezani za njihov zadatak. Svrha mape je da pomogne učenicima da shvate poziciju Bosne i Hercegovine i poziciju bosanskih religijskih grupa u Monarhiji. Učenici čitaju i analiziraju tekstualne i ostale historijske izvore, prateći ključno pitanje i pitanja koja se odnose na njihov konkretan zadatak. Rezultat njihovog rada treba biti zapisan u obliku tačaka koje će predstaviti jedan ili dva predstavnika svake grupe.

- Grupa 1 – Austrougarska vlast
-

90
minuta

vO

Agrarno pitanje u Bosni i Hercegovini austrougarskog perioda bilo je goruće pitanje cijelokupnog društvenog života. Pored aga i kmetova u njega su bili uključeni predstavnici austrougarske vlasti, domaćih političkih i vjerskih organizacija. Kmetskih porodica za vrijeme austrougarske vlasti bilo je više od sto hiljada. Velika većina zemljoposjednika bili su muslimani (Bošnjaci), a velika većina obrađivača zemlje (čifčija, kmetova) bili su hrišćani, posebno Srbi. Na područjima koje pripaja Srbija 1878. i nakon balkanskih ratova, kao i nakon stvaranja Kraljevine SHS dolazi do radikalnog rješenja

Grupa 1

ustrouarsavaa g

1. Kako je Austro-Ugarska razumjela agrarno pitanje i kakvo rješenje je predložila?
2. Koji su bili argumenti za takvo rješenje?
3. Je li moguće naći u izvorima: da li je agrarno pitanje utjecalo na migracije stanovništva u to vrijeme i, ako jeste, u kojoj mjeri?
4. Kako je želja austrijske politike da ima lojalne podanike utjecala na agrarnu politiku?

Izvor 1

Očećanje Austro-Ugarske da će riješiti agrarno pitanje

"Jedan od glavnih argumenata ministra vanjskih poslova Austro-Ugarske Andrassyja za dobijanje mandata njegove države nad BiH na Berlinskom kongresu bilo je neriješeno agrarno pitanje, koje, po njegovom mišljenju, oronula Osmanska carevina nije u stanju riješiti, preporučivši svoju zemlju kao jaku i nepričrnu snagu, sposobnu da uredi prilike u toj nemirnoj osmanskoj pokrajini."

F. Hauptmann, *Privreda i društvo u BiH, Sarajevo 1987.*, str. 139

Izvor 2

Austro-ugarska vlast o agrarnom pitanju u saborskim raspravama 1911.

"Agrarno pitanje u vrijeme okupacije nije ni postojalo u formi otkupa kmetova (prelazak zemlje u ruke seljaka), već u stvaranju pravne sigurnosti između kmeta i age (zemljoposjednika). Vlada može dakle mirne savjeti potvrditi da je agrarno pitanje točno proučila, oprezno i nepristrano rješavati počela, te ga brzo i uspješno riješila."

*Ekspoze civilnog adlatusa barona Benka od 3. aprila 1911,
BHS, I/1910-11, III, LXXXVI sjednica, str. 1916*

Izvor 3

Najava postupnog rješavanja agrarnog pitanja

"Ništa se silom neće mijenjati bez zrelog prosudivanja šta vam treba. Stari zakoni će vrijediti sve dok novi ne budu doneseni."

*Proklamacija cara Franje Josipa upućenoj stanovništvu BiH
1878., Sarajevski list*

Izvor 5

Britanski konzul o agrarnom pitanju i željama seljaka

"Seljaci ne žele obrađivati polja za svoje begove i age i u neznanju vjeruju da će promjena vlasništva biti posljedica njihovog postupka. (...) Na ovakve postupke seljaka vlast je reagirala izdavanjem objave koja upozorava seljake da će oni koji ne obrađuju svoja imanja i ne izvršavaju obaveze prema posjednicima biti podvrgnuti kaznama. (...) Austrijske vlasti nastoje pojačati povjerenje jednakim tretmanom i hrišćana i muslimana, ali mjere vlasti ne zadovoljavaju hrišćane. Oni misle da je pravedno da ne plaćaju ništa zemljovlasnicima."

FO 195/1212, Freeman-Layardu, Bosna Serai, 19th February 1879, no. 8; FO 195/1212, Freeman-Layardu, Bosna Serai, 3rd December 1879, no. 43

Izvor 4

Vladin zakonski prijedlog o rješenju agrarnog pitanja:

Paragraf 1:

"Kmetovska se selišta u Bosni i Hercegovini mogu otkupiti samo dobrovoljnom pogodbom između gospodara zemlje i kmeta."

Vladin Zakonski prijedlog o davanju zajmova za dobrovoljno otkupljivanje kmetovskih selišta u Bosni i Hercegovini, Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, godina 1911., Sarajevo 1911., str. 177

Izvor 6

Stav austrougarske vlasti o promjeni zemljovlasništva

"Još ranije se mogao uočiti stav Austro-Ugarske da se ne dozvoli prelazak zemlje u srpsko vlasništvo i njihovo jačanje na tom polju. (...) Naglašeno je da bi ovakva promjena bila politički nepoželjna, vjerovatno zbog naraslog utjecaja Srbije i nepouzdanosti srpskog etničkog elementa. Cilj vlasti je bio prelazak zemlje u austrijske ruke, pri čemu bi značajnu ulogu odigrala Austrijska banka sa sumom do 10,000.000 kruna. Kupljena zemlja bi bila stavljena na raspolaganje austrijskim kolonistima."

Edin Radušić, Agrarno pitanje u bosanskohercegovačkom Saboru, magisterski rad, str. 77

Grupa 2

Srpska strana

1. Kako srpska strana razumije agrarno pitanje i koje rješenje nudi?
2. Koji su bili argumenti za takvo rješenje?
3. Je li moguće naći u izvorima: da li je agrarno pitanje utjecalo na migracije stanovništva u to vrijeme i, ako jeste, u kojoj mjeri?
4. Kako je austrijska agrarna politika utjecala na lojalnost ili neloyalnost Srba?

Izvor 1

Srpski seljaci o agrarnom pitanju i povezivanje agrarnog pitanja s pitanjem lojalnosti državi

"Stanovništvo nevesinjskog kraja se smatra tradicionalnim vlasnikom zemlje koju obrađuje i o tome se izjašnjava 'To je vlasništvo mog djeda, što su mu ga Turci silom oduzeli. Ottomanska uprava je silom oduzela naš posjed i dala ga feudalcima. (...) dok smo mi na svom ognjištu i svojoj zemlji slobodni, možemo biti od koristi i sebi i Vladi. Svaki feudalac je naš neprijatelj i ko njega uzima u zaštitu, taj nas tlači.'"

H. Kapidžić, *Iseljavanje srpskog seljaštva iz Hercegovine 1902.*, GDIBiH

Izvor 3

Srpski poslanici u BiH Saboru o agrarnom pitanju i pitanju odanosti državi

"Zbog prezaduženosti seljaci bi pri fakultativnom otkupu (sporazumom između zemljoposjednika i kmeta) pri prvoj nerodici došli na prosjački štap. S druge strane, od seljaka koji bi se oslobođio obligatornim načinom (obaveznim prelaskom u ruke seljaka bez obzira na volju zemljoposjednika) i država bi imala velike koristi. Dobila bi odane podanike, prožete ljubavlju prema domovini, koji bi bili temelj reda i zakonitosti. (...) Broj srednjovjekovne bosanske vlastele koja je prešla na islam nije bio tako veliki, kako govore muslimani, i na početku 19. stoljeća u Bosni je bilo svega 48 naslijednih begova. Spahije na početku osmanske uprave nisu bili domaći sinovi nego stranci, porijekлом iz Azije. Tek u vrijeme anarhije u Osmanskom carstvu asimilirani stranci su prigrabili svu vlast u Bosni pretvarajući carske zemlje u svoje baštine (vlasništvo). S druge strane, Srbi u Bosanskoj krajini su imali autonomiju u doba klasične osmanske vlasti, ali su je vremenom izgubili, kao i tapije (dokument o posjedu zemlje) na svoju zemlju, najčešće putem nasilja. Ako bi Srbi i bili doseljenici iz Stare Srbije, Crne Gore i istočne Hercegovine, sigurno su imali više moralnog prava na zemlju od onih koji su došli iz Anadolije ili iz nekog drugog dijela Male Azije. (...) I srpski poslanici smatraju agrarno pitanje životnim za svoj narod. (...) Da dođe do uvjerenja o nužnosti obligatornog otkupa ministra Bilinskog je natjerala pretpostavka da će oko cijele Bosne i Hercegovine biti jedan niz slobodnih seljaka. Od sinjeg mora do tihog Dunava hvatat će srpska država, gdje će biti slobodni seljaci, pa sad u BiH kad vide seljaci kako su oni u Srbiji slobodni, moglo bi se dogoditi da počnu gravitirati onamo."

Sjednice BH Sabora za 1910. i 1911. BHS, I/1910/1911., Sarajevo 1911.

Izvor 2

Običan čovjek o agrarnom pitanju

"Jedan Mostarac je pričao: 'Znaš li gospodine kakva nam je danas fajda od kmetova? Uzmi mijeh, pa ga napuni zejtinom i načini malu rupu, da kaplje kap po kap na zemlju. U dugo vremena kane po jedna kap i zemlja je upije. Kad iskaplje sav zejtin, u mijehu nema ništa, a ni na zemlji se ne može poznati gdje je kapalo. Mijeh ti je kmet, a zemlja ti je aga.'"

Šrpska riječ, br. 239, 2. (13.) 11. 1910.

Izvor 4

Iseljavanje iz Bosne i Hercegovine

"Za vrijeme austrougarske vladavine (1878–1918) računa se da je Bosnu i Hercegovinu napustilo oko 140.000 muslimana, koji su odselili u Tursku*, i oko 30.000 do 40.000 Srba koji su, većinom, naseljavani u Srbiju. (...) Pokret iseljavanja seljaštva iz Nevesinjskog sreza dobija na zamahu i širini odlaskom prvih porodica u Srbiju i širi se iz Zovog Dola i Lukavca (...)"

*Između Berlinskog kongresa 1878. i Balkanskih ratova 1912–1913. Osmansko carstvo je na krajnjem sjeverozapadu obuhvatilo teritoriju Novopazarskog sandžaka i tako s Austro-Ugarskom graničilo na istočnoj granici današnje Bosne i Hercegovine.

I. Hadžibegović, Moderne migracije, Prilozi IIS, XXII/23; Izvještaj barona Redvica okružnoj oblasti od 16. juna 1902. prema H. Kapidžić, *Iseljavanje srpskog seljaštva iz Hercegovine 1902.*, GDIBiH,

Izvor 5

Pjesnik Alekса Šantić o iseljavanju srpskog seljaštva iz Hercegovine

"O, ne dajte, Srbi, da
Vukova ljaga
okalja vam obraz čist ko sunce s neba!
Ne idite, braćo, od rodnoga praga,
jer mučenoj zemlji mučenika treba...
Treba muške snage i viteških ruka,
treba Obilića i slobodnih lăvâ;
treba vaše smrti i vašijeh muka,
jer, tamo daleko, naša zora spava."
"Znaš li tamo ono mjesto slavno,
znaš li, brate, Nevesinje ravno?
Tamo braća u nevolji cvile:
mračna čela poniknula nikom,
sledila se srca u junaka,
sledile se duše u junaka,
jer nevolja opasala jaka:
zla godina i zli janičari,
kroz koševe prazne vjetar duva,
glad se ceri, mučenike mjeri,
okiva ih verigama ljutim,
sokolima laka lomi krila,
da nam zemlja ostane bez krilâ"

Aleksa Šantić, SEOBA (1902.); ZNAŠ LI, BRATE, NEVESINJE RAVNO? (1903)

Grupa 3

Bošnjaci/muslimani

1. Kako su Bošnjaci/muslimani razumjeli agrarno pitanje i kakvo rješenje oni nude?
2. Koji su argumenti za takvo rješenje?
3. Je li moguće naći u izvorima: da li je agrarno pitanje utjecalo na migracije stanovništva iz tog vremena i, ako jeste, u kojoj mjeri?
4. Kako je austrijska agrarna politika utjecala na lojalnost ili nelojalnost Bošnjaka/muslimana?

Izvor 1

Molba travničkih i sarajevskih begova upućena austrijskom caru u 1895.

"Položaj Muslimana pod austrougarskom upravom općenito je počeo slabiti i za to krivicu snose upravne vlasti, jer ne vode dovoljno računa da se poštuju običaji i propisi koji su na snazi niti vode računa o ljudskoj pravdi. Neuzimanje u zaštitu prava muslimana u agrarnim stvarima pokrenulo je muslimane na selidbu u Tursku. (...) Za vrijeme austrougarske vladavine (1878–1918) računa se da je Bosnu i Hercegovinu napustilo oko 140.000 Muslimana, koji su odselili u Tursku, i oko 30.000 do 40.000 Srba koji su, većinom, naseljavani u Srbiju."

Borba Muslimana BiH za vjersku i vakufsko mearifsku autonomiju, Građa, sabrao i uredio: Ferdo Hauptman, Sarajevo 1967, str. 63; I. Hadžibegović, Moderne migracije, prilozi IIS, XXII/23)

Izvor 3

Muslimanski poslanici u Saboru o agrarnom pitanju

U Bosni i Hercegovini muslimani smatraju da je za obligatorični otkup kmetova (obavezan prelazak zemlje u ruke seljaka bez obzira na volju zemljoposjednika) vezan njihov životni opstanak. (...) Kad biste vi (Srbi) htjeli bratski raditi, (...) ne biste ga ni onda kad biste to pitanje vi odlučivali, trebali forsirati. (...) Muslimanski su posjednici starosjedioci, a zemlja bosanskih aga i begova je njihova baština (vlasništvo) još od srednjeg vijeka koju su im Osmanlije priznale prilikom osvajanja Bosne, kada je bosanska vlastela mahom prešla na islam. Tek zadnje osmansko zakonodavstvo napravilo je od vlasnika u potpunom smislu mutesarife, tj. vlasnike u smislu šerijatskog prava. (...) Kraljevi i velikaši bosanski bili su ili katolici ili patareni (bogumili), pa ni narod nije bio pravoslavne vjere, jer je tada u Evropi vladalo načelo 'Čija zemlja toga i vjera'. Patareni toliko volješe svoju baštinu da radi nje i na islam pređoše jer su je jedino tako mogli zadržati po osvajaju Bosne od strane Osmanlija. Pravoslavni narod u Bosni nije starosjedilački već doseljenički, i to najviše iz Stare Srbije, koji se u Bosnu naseljavao u doba osmanske vladavine, zbog smanjivanja broja muslimana uslijed kuga i ratova. (...) Kada bi zakupnik postao slobodnim seljakom, napredak mu nije izvjestan jer ni slobodni seljaci, kojih je oko polovina, uglavnom ne stoje ništa bolje (...) Većina zakupnika nije naviknuta na samostalno gospodarenje zemljom, neki čifluci bi se vremenom raskomadali i usitnili uslijed dioba među suvlascnicima, te ne bi bili dovoljni za prehranjivanje njihove porodice i na kraju, postojala je opasnost da, kada zemlja bude mobilna, budući slobodni seljak padne u ruke zeleniča i pretvoriti se u bezemljaša. Od ovih nedača čifčija je bio zaštićen u zakupničkom odnosu, u kojem se do tada nalazio.

Sjednice BH Sabora za 1910. i 1911. BHS, I/1910/1911. Sarajevo 1911.

Izvor 2

Muslimanske novine o važnosti zemljoposjeda

"Muslimani, ne puštajte zemlje iz ruku, jer narod bez zemlje je narod bez budućnosti, jest stablo bez korijenja. Organizirajte društva za kupovanje zemlje."

Musavat, br. 82, 8. X 1910.

Izvor 4

Pjesnik Alekса Šantić o iseljavanju bosanskohercegovačkih muslimana

"Ostajte ovdje! Sunce tuđeg neba,
neće vas grijat kô što ovo grije;
grki su tamo zalogaji hlijeba
gdje svoga nema i gdje brata nije.

Od svoje majke ko će naći bolju?!
A majka vaša zemlja vam je ova;
bacite pogled po kršu i polju,
svuda su groblja vaših pradjedova. (...)

Ovdje vam svako bratsku ruku steže –
u tuđem svijetu za vas pelen cvjetja;
za ove krše sve vas, sve vas veže:
ime i jezik, bratstvo, i krv sveta, (...)"

A. Šantić, Ostajte ovdje

Izvor 5

Srpski etnograf Jovan Cvijić o uzrocima iseljavanja Bošnjaka/muslimana i problemu zemljoposjeda.

"Poznato je da su se muhamedanci počeli iseljavati iz Bosne i Hercegovine poslije (austrougarske) okupacije; pred 1908. godinu to iseljavanje je bilo sasvim oslabilo; od Aneksije je uzelio najveće razmjere. Ovo je naročita vrsta migracija. U Evropi migriraju danas veće narodne mase iz ekonomskih uzroka. Iseljavanje bosanskih muhamedanaca samo je u maloj mjeri izazvano ekonomskim, puno više psihičkim uzrocima. (...) Ali najveća opasnost od iseljavanja bosanskih muhamedanaca i za srpsku narodnost i za ostale domaće elemente u Bosni u tome je što će iza bosanskih muhadžira (iseljenika) ostati prazne zemlje, velike prostorije i što one mogu biti naseljene strancima. (...) Zato nije dovoljno samo otkupljivanje zemlje, koja ostane iza muhamedanaca u Bosni, već treba sprječiti da se na njima naseljavaju stranci. Treba naseljavati Srbe, Hrvate i Slovence. Ako se ne mogu naseliti ljudi našega jezika, neka to ostanu unutrašnje prostorije, po kojima će se moći domaći raširiti i umnožiti."

Jovan Cvijić, O iseljavanju bosanskih muhamedanaca, Književni glasnik, 16. juna 1910, Sabrana dela, Knjiga 3 (Tom I): Beograd, 1987.

Grupa 4

Srbija/Jugoslavija

1. Kako je srpska/jugoslavenska vlada razumjela agrarno pitanje i kakvo rješenje ona predlaže?
2. Koji su argumenti za takvo rješenje?
3. Kakva je bila reakcija zemljoposjednika i seljaka i njihovih političkih predstavnika?

Izvor 1

Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme (27. februar 1919)

Ras an m tovs o nosa

1. Kmetovski (čivčijski) odnosi u BiH, zatim u novim krajevima Srbije i Crne Gore razrješuju se, a novo se stvaranje kmetovskog (čivčijskog) odnosa zabranjuje.
2. Dosadašnji kmetovi (čivčije) proglašavaju se slobodnim vlasnicima dosadašnjih kmetovskih zemalja.
3. Dosadašnji vlasnici (age) dobijaju za oduzetu zemlju odštetu, koju im garantuje država.
Posebnim će se zakonom odrediti visina odštete i način kako će se ona isplatiti. (...)

Ras an o onats o nosa

7. Kolonatski i ostali kmetstvu slični odnosi između gospodara zemljišta i težaka u Istri, Gorici, Dalmaciji i drugim oblastima Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca raskidaju se saobrazno ustanovama prve poglavlja (...) ovih odredaba.

Službene novine Kraljevstva SHS, 27. februar 1919; Petranović-Zečević, Istorija Jugoslavije 1918-1988, str. 275

Izvor 3

Ustav Kraljevine SHS

Čl. 42

Feudalni odnosi smatraju se pravno ukinuti danom oslobođenja od tuđinske vlasti. Ukoliko su negdje prije toga roka počinjene nepravde razrješenjem feudalnih odnosa ili njihovim pretvaranjem u privatno-pravne odnose, ima se zakonom sprovesti ispravka.
Kmetovi (čivčije), kao i uopće zemljoradnici koji obrađuju zemlju u kmetstvu sličnom odnosu, utvrđuju se kao slobodni sopstvenici državnih zemalja, ne plaćaju za to sami nikakvu odštetu i imaju se ubaštiniti.

Službene novine Kraljevstva SHS, br. 142, 28. jun 1921;
Petranović-Zečević, Istorija Jugoslavije 1918-1988, str. 193.

Izvor 5

Program Jugoslovenske muslimanske organizacije

III. Gospodarska politika

(...) Do rješenja kmetovskog pitanja ostaju nepromjenjeno na snazi i dosadašnji pravni odnosi između zemljovlasnika i kmetova te pravna zaštita toga odnosa s obje strane (...)

Petranović-Zečević, Istorija Jugoslavije 1918-1988, str. 205

Izvor 2

Radikali i muslimanski nacrt ustava

(...) Još je teže pitanje agrara. Za muslimane ono je najvažnije. (...) Muslimani dakle traže naknadu absolutnu i opću, za sva dobra ma kakve prirode bila ona, ako imaju materijalnu vrijednost, a imala bi im se oduzeti ili su im već oduzeta. A evo šta kaže druga zainteresirana strana, težaci bosanski, u svom ustavu: "Zemlja pripada onima koji je sami obrađuju. Svi dosadašnji oblici držanja i svojine zemlje koji su protivni ovom načelu ukidaju se, ukoliko se zakonom ne odrede izuzeci. Nigde ne smiju postojati kmetovski, čivčijski, kolonatski i njima slični odnosi. Za raskidanje takvih odnosa u korist onih koji su zemlju radili ne priznaju se naknade." (...)

Petranović-Zečević, Istorija Jugoslavije 1918-1988, str. 189-190

Izvor 4

Agrarno pitanje u BiH.

Odatle je reis-ul-ulema Čaušević tačno rekao predsjedniku Zemaljske vlade Atanasiju Šoli da je Bosna zapala pod teror kakvog ne pamti. Na udaru su se prvo našli bošnjački zemljoposjednici, kojima su srpski seljaci širom Bosne jednostavno palili kuće i gospodarske zgrade i time jednostavno otimali zemlju. Stanje naroda je bilo takvo da je regent Aleksandar u Manifestu narodu od 24. XII 1918. (6. I 1919) pored ostalog izjavio: "Ja želim da se odmah pristupi pravednom rješavanju agrarnog pitanja i da se ukinu kmetstva i veliki zemljišni posjedi. U oba slučaja zemlja će se podijeliti među mojim siromašnim zemljoradnicima, s pravičnom naknadom dosadašnjim njenim vlasnicima."

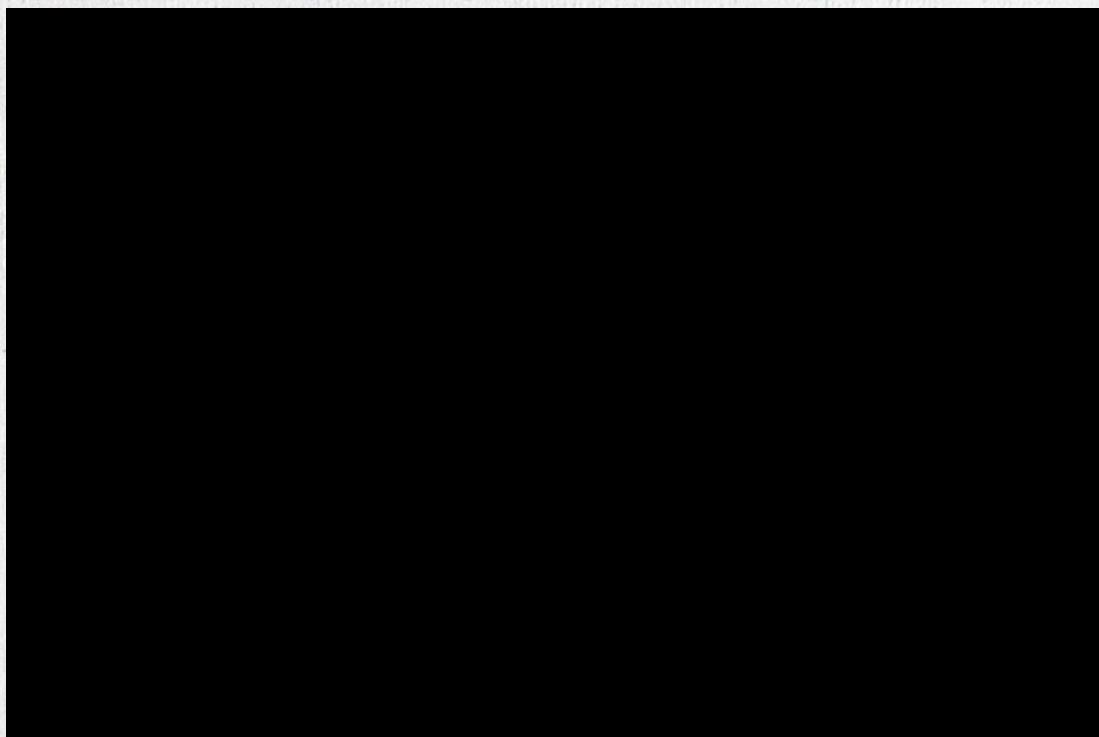
M. Imamović, Historija Bošnjaka, str. 490

Karikature

Karikature izložene na prozorima banjalučkog demokratskog lista "Države", u znak protesta zbog politike saradnje vladajućih radikalih s Jugoslovenskom muslimanskom organizacijom i Slovenskom ljudskom strankom i sporosti rješenja agrarnog pitanja.

Radikalna parlamentarna zajednica

Arhiv BiH, Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 12789/1920, prezidijal; E. Omerović, *Političko nasilje u BiH 1918-1921*, magistarski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu, str. 171

Pašić i kmetovi

Arhiv BiH, Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 12789/1920, prezidijal; E. Omerović, *Političko nasilje u BiH 1918-1921*, magistarski rad, Filozofski fakultet u Sarajevu, str. 171)

Izvor 7

Sporazum Vlade i Džemijeta o glasanju za ustav

1. Dosadašnji vlasnici u Južnoj Srbiji dobijaju pravednu naknadu za oduzetu zemlju. (...)
3. Ako bivši vlasnici nemaju nikakvog drugog zemljišta osim onoga na kome žive kmetovi ili koje se nalazi u kmetstvu sličnom odnosu, takvim se vlasnicima, pored naknade u novcu, obezbeđuje najmanje 20 hektara, t.j. 200 dunuma ziratnog zemljišta, ako su se zemljoradnjom bavili ili hoće da se zemljoradnjom bave ubuduće sami ili u vlasitoj režiji. (...)
4. Ako bivši vlasnici imaju pored kmetskog zemljišta (...) još i potpuno slobodnog zemljišta (begluka), dobit će samo naknadu u novcu (...)

Petranović-Zečević, *Istorijski Jugoslavija 1918-1988*, str. 190-191

Izvor 8

Eliminacija feudalnih odnosa u novooslobođenim krajevima

Proširenjem granica Srbije 1878. godine na jugoistok (Niš, Pirot, Leskovac) nametnulo se pitanje razrješenja problema imovinskih odnosa u novooslobođenim krajevima. Srbija, kao zemlja slobodnog seljaštva, nije mogla trpjeti spahijski i čitlučki feudalni turski sistem, ali je proglašenje seljaka vlasnicima bez naknade bilo protivno odredbama Berlinskog ugovora, koji je izričito nalagao poštovanje imovinskih prava muslimana. Iz novooslobođenih krajeva iselio se pri završetku rata znatan broj muhamedanskih stanovnika. Prvo naseljavanje, pretežno Crnogoraca, bilo je neregulirano i donijelo je haotično i samovlasno zauzimanje zemlje i sjeću državnih šuma.

http://sh.wikipedia.org/wiki/Agrarna_reforma (downloaded 6 April 2013)

Izvor 9

Agrarna reforma i kolonizacija na prostorima Kosova i Makedonije nakon Balkanskih ratova

Jedna od glavnih mjer za sređivanje stanja na Kosovu i Metohiji, isto tako u Makedoniji, trebala je biti agrarna reforma i kolonizacija (...) Uredba o naseljavanju novooslobođenih i prisajedinjenih oblasti Kraljevine Srbije donesena je, doduše, 20. februara 1914. godine, ali je bilo premalo vremena za njeno metodično i masovnije sprovođenje u život u mobilizacijskim i ratnim uslovima koji su nastali već jula iste godine. Glavni je zadatak bio, međutim, likvidacija feudalnih odnosa, koji su i bili pretpostavka ranijih i zatečenih nacionalnih odnosa; zemlja se nalazila većinom u rukama čitluk-sahibija (zemljoposjednika) (...) Nosioci feudalnog sistema bili su turski i albanski begovi i čitluk-sahibije, a zavisno stanovništvo sastojalo se od srpske i albanske sirotinje.

D. Б

, Књига о Косову, Српска академија наука и уметности, посебна издања,, Књига 2, Уредник: академик А Исаакови , Београд, 1986 /knjiga dostupna na http://www.rastko.rs/kosovo/istorija/knjiga_o_kosovu/ (6. 4. 2013)

PITANJA ZA ZAVRŠNU DISKUSIJU

1. Kod strana usredotočenih na argumentaciju, preciziraju li se argumenti bitni samo za njihovu stranu ili za obje strane?
2. Do koje je mjere agrarno pitanje doprinijelo podjelama unutar bosanskog društva?
3. Kako je agrarno pitanje utjecalo na migracije iz zemlje?
4. Kako je agrarno pitanje riješeno po okončanju osmanske vladavine (u Sandžaku, na Kosovu i u Makedoniji), a kako nakon završetka austrougarske vladavine (u Bosni i Hercegovini)?